

UOT: 821.512.161

TÜRK ƏDƏBİYYATINDA TARİXİ ROMAN JANRININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

Arzu DADAŞOVA*

*Açar sözlər: tarixi roman, ədəbiyyat, əsər, termin***XÜLASƏ**

XX əsrin əvvəllərində Türk ədəbiyyatı özünəməxsus inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu inkişaf, ədəbiyyatın digər janrları ilə müqayisədə tarixi roman janrında daha qabarıq şəkildə özünü göstərmişdir. Əsrin əvvəllərində Osmanlı dövlətinin qərb dövlətlərinin təsiri ilə zəiflənərək, dağılma təhlükəsi altında olması türk millətində müstəqillik, vətənpərvərlik, milli təəssübkeşlik hisslərinin daha da qabarmasına səbəb olmuşdur. Cümhuriyyətin elan olunmasından sonra yazıçılarda türk tarixinə və əlbəttə ki, tarixi roman janrına maraq əvvəlki dövrlərə nisbətən daha da artmışdır. Yazıçılar bu romanlar vasitəsilə türk millətində vətən, millət sevgisini, milli şüuru oyatmağa çalışmışlar. Məhz buna görə də XX əsrin əvvəllərində tarixi roman yazmaq ənənəsi daha da genişlənir. Tarixi romanlar roman janrının mübahisəli növlərindəndir. Bundan dolayı tarixi romanın hamı tərəfindən qəbul edilən tərifə yoxdur. Həm də tarixi romanın necə adlandırılması məsələsi də mübahisəli olduğundan araşdırmada bu kimi məsələlərə toxunulmuşdur. Burada janrın inkişaf tarixi və mərhələləri, daha sonra isə tarixi romanın necə adlandırılması ilə bağlı müxtəlif fikirlər araşdırılmışdır. Sonda iş qısa nəticə ilə yekun vurulur.

Giriş

Tarixi hadisələrdən bəhs edən tarixi romanlar demək olar ki, ədəbiyyatın bütün dövrlərində böyük maraqla qarşılanmışdır. Türk ədəbiyyatında romandan fərqli olaraq tarixi romanın doğuşu Avropa ilə eyni əsrə təsadüf edir. Qərb ədəbiyyatında tarixi roman XIX əsrin əvvəllərində, türk ədəbiyyatında isə əsrin sonunda yazılmışdır. Tarixi romanın yaranmasının bu dövrə təsadüf etməsi siyasi-ictimai proseslərin nəticəsi idi. Romantizm ədəbi cərəyanının genişlənməsi ilə ərsəyə gələn tarixi romanlar “xəstə adam” olaraq dəyərləndirilən Osmanlı üçün də çıxış yolu olmuşdur. Parçalanmaqda olan dövlətin çöküşünün qarşısını almaq üçün dövrün ziyalıları tarixin parlaq səhifələrinə yönələrək qələbə dolu günləri yada salmaq üçün xalqın mübarizə əzmini yüksəltmək, sabaha inamı aşılamaq istəyirdilər.

İlk tarixi romanlar qərb ədəbiyyatından edilən tərcümələr vasitəsilə yaransa da, türk ədəbiyyatının qərb üslubunda yazılmış ilk tarixi romanı N.Kamalin “Cezmi” əsəri hesab olunur. N.Kamalla eyni dövrdə yaşayan türk ədəbiyyatında yeni tipli romanın yaradıcılarından olan Ahmet Mithat da tarixi mövzulu romanlar qələmə almışdır. Bu əsərlərdən olan “Yeniçerilər”, “Süleyman Müslü”, “Arnavutlar və Solyotlar” daha çox tarixi mövzulu macərə xarakterli romanlar olaraq qəbul edilir. Tənziमतdan Cümhuriyyətə qədərki dövrdə İbnülemin Mahmud Kemâl İnalın “Sabih” (1899), Şahbenderzâde Ahmet Hilmi Beyin yazdığı “Öksüz Turgut” (1910), Fazlı Necipin yazdığı “Dehşetler İçinde” I, II, III (1910) və Mehmet Hamdinin “Define” (1911) adlı əsərləri yer alır.

İstiqlal savaşının qələbə ilə nəticələnməsi və Cümhuriyyətin qurulmasından sonra tarixi roman janrında sanki bir canlanma başladı. Cümhuriyyət dövrünün ilk romanlarında islamdan əvvəlki türk tarixi canlandırılmışdır. Ümumilikdə götürsək 1927-ci ildən 1950-ci ilə qədərki dövrdə bu ro-

*AMEA akad.Z.M.Bünyadov adına Şərqişünaslıq İnstitutu
E-mail: d.arzu@bk.ru

manların sayı 60-a yaxınlaşmışdır. 1951-60-cı illərdə 41, 1961-65-ci illərdə 39, 1966-1970-ci illərdə 26, 1971-80-ci illərdə isə 43 tarixi romanın yazıldığı təsbit edilmişdir.

Türk ədəbiyyatında 1960-cı ilə qədər yazılan tarixi romanlar maraqlı hekayə və bəsit quruluşu ilə bütün yaş qrupu oxucularının diqqətini cəlb etmiş, macərə xarakterli populyar üslubda yazılmış əsərlərdən ibarətdir. Osmanlı dövrü türk tarixi və İslam tarixindən bəhs edən türk tarixin ən parlaq dövrlərinin əks olunduğu romanlar tarixi roman tarix deyil prinsipindən çıxış edərək yazılan, yazıçı təxəyyülünə əsaslanan, tarixi macərə tərzində yazılmış romanlardır. 1960-cı ildən sonra populyar üslubda yazılmış tarixi romanlarla yanaşı, modernist üslubda romanlar yazılmağa başlayır. Bu dövrdə “Devlet Ana” kimi yeni tərzdə yazılmış romanlar tarixi romanın seyrini yavaş-yavaş dəyişdirmiş olur. 1980-ci ildən sonra isə türk ədəbiyyatında postmodern tərzdə tarixi romanlar qələmə alınmağa başlayır. Ənənəvi tarixi romandan fərqli olaraq yeni yaranmış roman yazıçıya öz fikir və fantaziya-larını daha çox istifadə etmək imkanı verirdi.

Tarixi romanın adlandırılması

Türk ədəbiyyatında tarixi roman anlayışı, tarixi romanın adlandırılması və hansı əsərlərin tarixi roman hesab olunması mübahisəli mövzulardandır. Buna görə də tarixi romanın hər kəs tərəfindən qəbul edilən tərifi yoxdur və müxtəlif adlarla adlandırılmışdır. Bu isə yazıçının tarixə baxışı, siyasi mövqeyi, romanın reallıqla əlaqəsi, əsərin yazıldığı zamanla hadisələrin yaşandığı zaman arasındakı fərq kimi səbəblərdən qaynaqlanır. Elə bu sadalanan səbəblərdən dolayı hər yazıçı tarixi romanı özünəməxsus tərif etməyə çalışmışdır.

Türk ədəbiyyatında tarixi romanın ilk tədqiqatçılarından olan H.Argunşah tarixi romanı belə tərif etmişdir: “Tarixi roman başlanğıc və sonu keçmiş zamanda olub bitmiş, millətin tarixində yeri olan hadisələrin, dövrlərin və bu dövr insanların tarixi mənbələrə əsasən təsbit edilmiş hekayələrinin bədii ədəbiyyat vasitəsilə yenidən formalaşdırıldığı romanlardır” (1, s.38).

S.Turalın fikrinə görə isə yazıçısı tərəfindən müşahidə olunmamış, tarixdə bitmiş, tamamlanaraq zaman möhürünü almış əsərlər tarixi roman adlandırılmalıdırlar (2, s.142). Buradan məlum olur ki, müəllif tarixi romandakı hadisələrin yazıçının şahidi olmadığı, tarixi qaynaqlara əsasən öyrənilən zaman dilimi olması fikrini irəli sürür. Yazıçı şahidi olmadığı zaman dilimini əks etdirərkən tarixçi və sosioloğun əldə etdiyi mənbələrə müraciət etmək məcburiyyətində qalır.

Tədqiqatçılar H.Argunşah və S.Turalın tarixi roman haqqında fikirlərindən göründüyü kimi hər iki müəllif V.Skottun ənənəsinə sadıq qalaraq yazıçının şahidi olmadığı zaman dilimindən bəhs edən əsərləri tarixi roman hesab edirlər. V.Skotun ənənəsinə görə tarixi romanda baş vermiş hadisələrlə yazıçının yaşadığı zaman arasında minimum 60-70 ilə yaxın zaman dilimi olmalıdır.

Başqa bir tədqiqatçı Gürsel Korat isə bədii əsərlərdə tarixiliyi fərqli şəkildə qəbul edir. Onun düşüncəsinə görə, hər tarixi açıqlayan nümunəni tarixi əsər saymaq olmaz, əgər əsərlərdə tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətləri və sözləri ön plana keçərsə, bu siyasi təbliğatdan başqa bir şey deyil. Müəllif bu baxımdan, H.E.Adıvarın, K.Tahirin, Y.Kadrinin Qurtuluş savaşı mövzusunda yazdığı əsərləri Atatürkün təbliği kimi qəbul edir (3, s.24).

Tarixi roman anlayışı ilə bağlı yuxarıdakı fikirlərə nəzər saldıqda, mətnlərin yazılış və oxunuş zamanının vacib olduğunun şahidi oluruq. Buna uyğun olaraq Ş.Aktaş, M.Tekin və H.Argunşah tarixi romanda üç zamanın vacibliyindən bəhs edirlər: hadisənin tarixdə baş verdiyi zaman, yazıçının bu hadisəni qələmə aldığı zaman və oxucunun bu mətni oxuduğu zaman. Yuxarıda qeyd olunan ilk iki zaman tarixi roman anlayışının adlandırılmasında vacib ünsür kimi çıxış edir. Belə ki, tarixi romanın adlandırılması zamanı ən çox istifadə olunan “tarixi roman” terminidir. H.Argunşah və S.Turalın fikirlərinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, mübahisəli də olsa bir nəsil üçün 70 ilə yaxın zaman dilimi əsas götürülür. Yəni yazıçı ilə baş vermiş real tarixi hadisə arasındakı zamanın 70 ilə yaxın olması bu əsərin tarixi olmasının sübutudur. Beləliklə aydın olur ki, tarixi roman yazıçının şahid olmadığı, tarixi sənədlərə əsaslanan tarixi bir hadisənin yazıçı təxəyyülündə şəkillənməsi nəticəsində ərsəyə gəlir.

Tarixi romanın doğru adlandırılması əsas nüanslardan biridir. Tarixi romanın adlandırılmasında “tarihi roman, tarihsel roman, tarixle ilgili roman, devir romanı, çağ romanı” kimi bir çox terminlərdən istifadə olunur. H.Argunşah qeyd edir ki, bəzi avropalı tədqiqatçıların təkliflərinə baxmayaraq tarixi roman, roman başlığı altında öyrənilməli, romandan ayrı müstəqil bir janr kimi götürülməməlidir (1, s.27).

Tarixi roman termininə üstünlük verən O.Pamuk da buna bənzər bir fikir bildirir: “Tarixi romanı tarixi roman edən xüsusiyyət materialının yazıldığı zamanda yazıçının da bu materialı “tarixi” olaraq görməsidir (4, s.36).

Tarixi roman terminini istifadə edən ədəbiyyatçılardan biri də A.H.Tampınardır. Yazıçı “Cezmi” romanının təhlili zamanı “tarixi bir şəraitdə ideoloji bir romandır” deyərək qismən də olsa tarixi roman adlandırılmasına toxunmuşdur. A.H.Tampınar kimi M.Kaplan da tarixi roman termininə üstünlük vermiş, tarixi roman qəhrəmanlarının mürəkkəb bir dillə danışdırılmasının əleyhinə olduğunu bildirmişdir (4, s.36).

“Tarihi roman və ya tarihsel roman” olaraq adlandırılan romanlarla “tarixə bağlı romanlar”, “tarixdən bəhs edən romanlar”ı qarışdırmaq olmaz. Bu anlayışların bir-birinin yerinə işləmə biləcəyini düşünənlər isə bu mövzuda qarışıqlığın yaranmasına səbəb olurlar.

TDK-nın “Büyük Türkçe Sözlük”də “tarihi” və “tarihsel” sözləriyəni mənanı “tarixi” anlamı ifadə etsə də, bəzi tədqiqatçılar tarixi romanla tarihsel romanı fərqli qiymətləndirirlər (5).

Qeyd olunduğu kimi Türk ədəbiyyatında tarixi romanın adlandırılmasında “tarihsel roman” terminindən istifadə edən Erol Toy tarixi roman ilə tarihsel romanı müqayisə etmişdir. “Tarihsel roman sosial cəhətdən insanı, təbiəti qavrayan romandır. Tarixi roman isə tarixi dövrdə bir şəxsin xüsusiyyətlərini, dəyərlərini əks etdirir. Tarixi roman hökmü verilmiş qəhrəman haqqında olur (4, s.37).

Buradan görüldüyü kimi tarixi roman sabit mənbə, sənəd və materiallara əsaslanan hadisələrdən yazılmış romanlar olduğu halda, tarihsel romanlar şərhə əsaslanan sosial xarakterli hadisələrdən bəhs edən əsərlər olaraq dəyərləndirilir.

H.Yavuz isə “tarihsel roman”ın tərifini daha da genişləndirərək bütün romanlarda müəyyən zamandan sonra tarixə çevriləcək məqamların olacağı fikrini irəli sürür. Tarihsel roman indiki zamanın genişləndirilmiş formasıdır (1, s.36). Yazıçının fikirlərinə əsasən demək olar ki, bu günün hər hansı bir tarixi parçasını əks etdirən romanın müəyyən zaman keçdikdən sonra tarixi romana çevriləcəyi labüddür.

A.Yurdakul da “tarihsel roman”la “tarihi roman”ı fərqli qiymətləndirənlərdəndir. Tarixi romanda rəsmi sənədlərə əsaslanaraq verilən reallıq mövcuddur. Tarihsel romanda isə əsas olan üsuldur (1, s.36).

Hər iki terminin bir-birindən fərqli olduğunu qəbul edib, tarihsel roman terminini işlədənlərə Z.Taştan, S.Yılmaz, T.Göğebakan, N.Gürsel, F.Andaç, K.Ertop, A.Şimşek, H.B.Akhramanı misal göstərmək olar.

Tarixi roman termininə üstünlük verən ədəbiyyatçılara isə H.Argunşah, S.Çokum, M.Koçak, K.V.Nerimanoğlu, M.Narlı, Ö.Fedai, Y.Çelik, B.Aslan, B.Ayvazoğlu, H.Sazyek, A.Karaca, A.Yalçın, İ.Ortaylı, M.Belge, T.Buğranı misal göstərə bilərik.

K.Aktulum və Ş.Ünlü isə bu iki anlayış arasında heç bir fərq görməyənlərdəndirlər. Ş.Ünlüyə görə reallığa əsaslanmayan əsərlərdə hansı adın istifadə olunub olunmadığının heç bir önəmi yoxdur. Əsas vacib olan isə tarixi həqiqətlərə sadıq olmaqdır (4, s.37).

M.N.Özen isə tarixi romanın adlandırılmasında “tarihe dayanmış roman” (tarixə əsaslanan roman) terminini istifadəsinə üstünlük vermişdir.

Tarixi romanın adlandırılmasında tədqiqatçılar tərəfindən “tarixi və tarihsel roman” terminlərindən başqa həm də, tarixlə bağlı romanlar və ya “devir” və “çağ” romanları kimi ifadələr də istifadə olunmuşdur.

Qərb ədəbiyyatında hər hansı bir dövrdən bəhs edən əsərlər üçün “chronicle” termini istifadə olunur. Tədqiqatçı H.Argunşah türk dilində bu terminin yerinə “devir romanı” ifadəsini, T.Göğebakan isə “çağ romanı”nın istifadəsini təklif etmişdir (1, s.20, s.37).

Devir və çağ romanında isə vəziyyət tamamilə başqadır. Devir romanı yazıçının şəxsən yaşadığı və təsirində olduğu proseslərin əks olunduğu əsərlərdir. Yazıçı burada təsirində olduğu hadisəni əks etdirdiyindən yazıçının şəxsi fikirləri də öz əksini tapmış olacaqdır. Burada hadisə və proseslər hələ də tamamlanmamış, davam etmiş olsa da tarixə çevriləcək mahiyyətdədir. Burada əsas öyrənmədən çox hadisə şahidlərinin şahid olduqlarıdır. Demək olar ki, burada süjetin əsasını tarixi qaynaqlar deyil, hadisə şahidlərinin formalaşdırdığı duyğu və həyəcan dünyası təşkil edir. Oxucu burada zaman, insan və hadisələr haqqında yazıçı müşahidələrindən məlumat əldə etmiş olur. Milli Mücadilə dövrü hadisələrindən bəhs edən “Ateşten Gömlek”, “Vurun Kahpeye”, “Yaban” kimi romanlar tarixi roman deyil, devir romanı olaraq qəbul edilir. Çünki yazıçı burada yaşadığı və ya şahidi olduğu hadisələri təsvir edir.

Nəticə

Göründüyü kimi tarixi romanın adlandırılması zamanı yazıçının tarix və tarixi romana yüklədiyi mənə mühüm rol oynayır.

Tarixlə bağlı romanlar dedikdə yazıçının yaşadığı, şahidi olduğu hətta iştirakçısına çevrildiyi hadisələrin əks olunduğu əsərlər nəzərdə tutulur. Məsələn K.Tahirin “Dövlət Ana” əsəri tarixi mənbələrə müraciət edilərək, araşdırılaraq, yazılmış əsər olduğu halda H.E.Adıvarın “Ateşten Gömlek” romanı yazıçının yaşadığı, şahidi olduğu, hətta iştirakçısına çevrildiyi hadisələrdən bəhs edən əsər olaraq qiymətləndirilir. Bu əsəri tarixi roman hesab etmək olmaz. “Dövlət Ana” romanı araşdırma və öyrənməyə, “Ateşten Gömlek” romanı isə fərdi təcrübə əsaslanır.

Maraqlı nüanslardan biri də budur ki, istər tarixi, istərsə də, devir və çağ romanları müəyyən dövrdən sonra oxucu üçün tarixi romana çevrilirlər. Əvvəldə də qeyd olunduğu kimi tarixi romanda üç zaman dilimi yer alır: hadisələrin baş verdiyi zaman dilimi, yazıçının bu hadisəni qələmə aldığı zaman dilimi və oxucunun əsəri oxuduğu zaman dilimi. Qeyd edək ki, tarixi romanlarda oxucu daima 3-cü zaman dilimində yer alır. Onun üçün uzaq tarixdən bəhs edən “Devlet Ana”, “Osmancık”, “Cezmi” romanı ilə yazıldığı dövr hadisələrindən bəhs edən “Ateşten Gömlek”, “Vurun Kahpeye”, “Çalığışu” kimi romanlar eyni cizgili romanlardır. Oxucu üçün bu əsərlərin hər üçü də artıq tarixə çevrilmiş əsərlərdir. Tarixi roman dedikdə isə V.Skott ənənəsinə əsaslanan keçmişdə qalmış, ancaq tarixi mənbələrə müraciət edilərək öyrənilən, keçmiş zamandan bəhs edən roman, yəni klassik tarixi roman nəzərdə tutulur. Burada əsas olan oxucu kimi yazıçının da tarixə uzaq olmasıdır. Burada həm yazıçı, həm də oxucu zamana qarşı eyni mövqedə, öyrənmə mövqeyində olur. Tarixi romanda yazıçı öz dövründən çox uzaq olan müşahidə etmədiyi bir dövrü tarixi qaynaqlardan faydalanaraq və öz təxəyyülünə əsasən yenidən inşa etmiş olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Argunşah H. (2016). Tarih ve Roman. İstanbul , Kesit yayınları
2. Doğan M.C. (2000). Tarihi romanın dinamikleri son 15 yılın tarihi romanları. Turk Yurdu. Mayıs-Haziran, cilt 20, sayı 153-154
3. Korat G. (2009). Romanda Tarih. Kitaplık. Temmuz-ağustos
4. Sakarya Y.U. (2019). Tarihi Roman Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve.Tarihten Romana Malazgirt4. Tarihi Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler
5. [http://esgici.net/012_sozluk%20kamus/Buyuk%20Turkce%20Sozluk%20\(TDK\)%20\(PDF,%209.9%20MB](http://esgici.net/012_sozluk%20kamus/Buyuk%20Turkce%20Sozluk%20(TDK)%20(PDF,%209.9%20MB)

РЕЗЮМЕ**Арзу ДАДАШОВА*****Теоретические аспекты жанра исторического романа в турецкой литературе******Ключевые слова:* исторический роман, литература, произведение, термин**

В начале XX века турецкая литература вступила в уникальный этап развития. Это развитие более выражено в жанре исторического романа, чем в других жанрах литературы. В начале века Османское государство ослабло под влиянием западных держав и оказалось под угрозой распада, что привело к подъему чувства независимости, патриотизма и национальных предрассудков в турецком народе. После провозглашения республики интерес писателей к турецкой истории и, конечно же, к жанру исторических романов возрос еще больше, чем в предшествующие периоды. Через эти романы писатели пытались пробудить в турецкой нации любовь к родине, нации и национальному самосознанию. Именно поэтому в начале XX века расширилась традиция написания исторических романов. Исторические романы — один из самых противоречивых типов романов. Поэтому общепринятого определения исторического романа не существует. Вопрос о том, как назвать исторический роман, также является дискуссионным, поэтому в исследовании рассматриваются такие вопросы. В нем исследуется история и этапы развития жанра, а затем различные взгляды на то, как назвать исторический роман. Вконецработазавершаетсякраткимитоном.

SUMMARY**Arzu DADASHOVA*****The Theoretical Aspects of the Historical Novel Genre in the Turkish Literature******Key word:* Historical novel, literature, work, term**

In the early twentieth century, Turkish literature entered a unique stage of development. This development is more pronounced in the historical novel genre than in other genres of literature. At the beginning of the century, the Ottoman state weakened under the influence of Western powers and was in danger of collapsing, which led to the rise of feelings of independence, patriotism and national prejudice in the Turkish nation. After the proclamation of the republic, the interest of writers in Turkish history and, of course, in the genre of historical novels increased compared to previous periods. Through these novels, the writers tried to awaken the love of homeland, nation and national consciousness in the Turkish nation. Therefore, the tradition of writing historical novels expanded in the early twentieth century. Historical novels are one of the most controversial types of novels. Therefore, there is no universally accepted definition of a historical novel. The question of how to name a historical novel is also controversial, so the study addresses such issues. It explores the history and stages of the genre's development, and later the various views on how to name a historical novel. In the end, the work is summed up with a short conclusion.